

DOI: 10.55643/fcactp.2.55.2024.4331

Любов Червінська

д.е.н., професор кафедри менеджменту, Приватне акціонерне товариство "Вищий навчальний заклад "Міжрегіональна академія управління персоналом", Київ, Україна;
e-mail: lpc21@ukr.net
ORCID: [0000-0002-1571-7974](https://orcid.org/0000-0002-1571-7974)
(Corresponding author)

Трина Каліна

д.е.н., професор, завідувачка кафедри менеджменту, Приватне акціонерне товариство "Вищий навчальний заклад "Міжрегіональна академія управління персоналом", Київ, Україна;
ORCID: [0000-0001-5662-6967](https://orcid.org/0000-0001-5662-6967)

Тетяна Червінська

к.е.н., доцент кафедри кібербезпеки, інформаційних технологій та економіки, Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету "Одеська юридична академія", Київ, Україна;
ORCID: [0000-0001-7657-2855](https://orcid.org/0000-0001-7657-2855)

Юрій Сафонов

д.е.н., професор, заступник директора, Державна наукова установа "Інститут модернізації змісту освіти" Міністерства освіти і науки України, Київ, Україна;
ORCID: [0000-0001-5623-1965](https://orcid.org/0000-0001-5623-1965)

Андрій Ліщенко

к.е.н., доцент кафедри фінансів, банківської та страхової справи, Приватне акціонерне товариство "Вищий навчальний заклад "Міжрегіональна академія управління персоналом", Київ, Україна;
ORCID: [0000-0003-2332-1328](https://orcid.org/0000-0003-2332-1328)

Наталія Шуляк

к.е.н., старший викладач кафедри економіки та бізнес-технологій, Національний авіаційний університет, Київ, Україна;
ORCID: [0000-0002-4109-5961](https://orcid.org/0000-0002-4109-5961)

Received: 31/01/2024

Accepted: 10/04/2024

Published: 30/04/2024

© Copyright
2024 by the author(s)

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons CC-BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ, ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ РИЗИКИ, НАПРЯМИ РОЗ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена актуальним питанням вимушеної міграції в умовах війни як способу забезпечення виживання вітчизняних громадян при російській агресії. Досліджено особливості розвитку вимушеного переселення громадян під час воєнного стану, окреслено його основні прояви й проблематичні аспекти. Проаналізовано особливості й динаміку міграційних процесів в умовах воєнного часу, визначено тенденції переселення українців на захід країни та особливості міграції до зарубіжних країн. Одночасно означено, що ця проблема ускладнюється низкою певних фінансово-економічних викликів, пов'язаних із втратою трудового потенціалу України, необхідністю відновлення економічних процесів у країні тощо. У зв'язку з цим визначено упереджувальні заходи щодо послаблення негативних наслідків вимушеної міграції та запропоновано певні фінансово-економічні й організаційні інструменти щодо забезпечення реєміграції вимушених переселенців. Окреслено головні пріоритети фінансово-економічної й організаційно-управлінської політики в період воєнного стану й на час його закінчення задля сприяння репатріації переселенців, запровадження ефективних умов їх реінтеграції. Визначено основні напрями роботи з переміщеними особами, джерела фінансування програми реінтеграції українських мігрантів, ключові елементи стратегії економічної реінтеграції біженців тощо. Також означено певні фінансово-економічні реєміграційні заходи для країн, які прийняли вимушених мігрантів з України.

Ключові слова: вимушена міграція, війна, переселенці, фінансово-економічні ризики, реєміграція, робоча сила, трудові мігранти

JEL Класифікація: F22, J6

ВСТУП

В умовах широкомасштабного вторгнення російської федерації необхідно вивчати міграційні тенденції, особливо причини міграції українського населення, щоб ужити превентивних фінансово-економічних і соціальних заходів для подолання наслідків та отримання максимальної вигоди від результатів цих процесів. Уторгнення РФ в Україну змусило багатьох українських громадян тікати до інших країн у пошуках безпеки. Надалі питання повернення таких осіб на Батьківщину ускладнюється через спрощення процедури проживання українських громадян у країнах ЄС, США, Канаді тощо, що може стати серйозною проблемою для України.

Це вплине й на ліквідацію руйнувань і збитків, завданих воєнним конфліктом, і на відновлення фінансово-економічної стабільності розвитку держави. Тому наразі потрібно не лише запобігати надто великій міграції українців через об'єктивну потребу врятувати життя та знайти притулок, а й ініціювати та розвивати фінансово-економічні й соціальні проекти, спрямовані на переселення успішних українців в Україну. Загалом, у багатьох випадках такий процес принесе користь не лише українському суспільству та державі в цілому, а й країні, яка приймає українських вимушених переселенців, оскільки нині існує потік українських громадян за кордон, що призводить там до труднощів із пошуком житла, перенасиченості ринку праці та ряду інших незручностей.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Особливості нелегальної та вимушеної міграції населення сходу України у зв'язку зі збройним конфліктом широко проаналізовано та розвинуто зокрема в публікаціях таких вітчизняних учених: О. Позняк, Е. Лібанова, О. Цимбал, О. Савицький [7, 15] та ін. Найбільшу увагу дослідники приділили питанням оцінки масштабів та наслідкам вимушеної міграції населення України й усередині країни, і за кордоном, а також особливостям безпеки роботи й трудового потенціалу іммігрантів та ефективності заходів їх соціального захисту. Особливо цікавою є спроба дати загальну оцінку проблем, із якими стикаються ВПО, та способів їх розв'язання на основі даних емпіричних досліджень.

Науковці обґрунтували багато підходів щодо вирішення питання повернення українських мігрантів із-за кордону після закінчення війни на Батьківщину. Зокрема, в публікаціях Савицького О. зазначено, що релокація та вимушена міграція в умовах війни призвели до певних фінансово-економічних проблем, зміни структури ринку праці (зміни пропозиції робочої сили в регіональному аспекті, підвищення смертності людей працездатного віку, зростання кількості мігрантів за кордоном, збільшення кількості працівників з обмеженими можливостями, зростання кількості працездатних жінок на ринку праці тощо) [15].

У свою чергу, Вишлінський Г., Михайлишина Д. приділили значну увагу економічній активності українських біженців у європейських країнах, а також питанням впливу міграційних процесів в умовах російської агресії на економіку України [24].

Пищуліна О., Маркович К. аналізують міграцію вітчизняного населення в контексті суперечливості проявів втрати людського капіталу, відтоку інтелектуальних ресурсів, вони визначили показники індексу відтоку, а також окреслили особливості впливу відтоку робочої сили на інституційну й макроекономічну фінансово-економічну спроможність країни [13]. Сімахова А., Церковний І. досліджують міграційні процеси в Україні переважно в соціальному контексті, оцінюючи їхній вплив на фінансові чинники й процеси життєдіяльності суспільства, аналізують демографічну структуру українських біженців за кордоном, зокрема в Польщі [17].

У роботах Ярмолюк А. порушене питання стосовно того, яким чином на потребу ринку в умовах війни та поширення міграційних процесів відреагували кадрові портали, проаналізовані наслідки змін на регіональних ринках праці тощо [27].

Водночас значну цінність становлять регулярні й тематичні доповіді міжнародних організацій про внутрішні переміщення в Україні та проблематику мігрантів (Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні, Міжнародна організація виборчих систем (IFES), Міжнародний рух товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, Комісія ООН у справах біженців, Організація з міжнародної міграції (МОМ), Обсерваторія внутрішнього переміщення (IDMC).

Слід зазначити, що дослідники ще не до кінця проаналізували питання поширення міграційних процесів та їхніх фінансово-економічних наслідків в умовах бойових дій. Тому необхідно розглянути ці питання більш докладно, щоб дати можливість окреслити певні превентивні заходи щодо зменшення негативних наслідків економічної ситуації, що склалася.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

Метою цього дослідження є вивчення динаміки та особливостей міграційних потоків з України та в її межах, фінансово-економічних наслідків у зв'язку з цим в умовах війни, а також обґрунтування підходів щодо рееміграції населення нашої країни. Означена мета зумовила виконання таких завдань:

- проведення аналізу масштабів та фінансово-економічних наслідків вимушеної міграції в Україні в умовах війни;
- окреслення впливу сучасних міграційних тенденцій на основні фінансово-економічні ризики;
- розроблення рекомендацій із формування механізму повернення українців на Батьківщину, відновлення фінансово-економічних процесів.

МЕТОДИ

Проблему розв'язували за допомогою загальноприйнятих наукових методів: на основі аналізу статистичної інформації, урахування складових міграційного та релокаційного процесів (задля оцінки особливостей поширення міграційних процесів); абстрактної логіки, теоретичного узагальнення, порівняння, урахування складових міграційного

та рееміграційного процесів, прогнозування (зادля передбачення фінансово-економічних ризиків, пов'язаних із переселенням громадян України), соціологічного аналізу (при виявленні ставлення громадян до певних явищ і процесів); конкретизації, систематизації (при виробленні підходів до формування механізму рееміграції переселенців) тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ

Уторгнення росії в Україну зумовило чи не найбільшу соціально-гуманітарну кризу в Європі з періоду Другої світової війни. Унаслідок воєнної агресії десятки мільйонів українців були змушені змінити постійне місце проживання. Сучасні обсяги міграції перевищили аналогічні показники за весь період незалежності України. За свідченням Управління Верховного комісара ООН у питаннях біженців (УВКБ ООН), станом на 19 липня 2022 року Україну покинуло понад 9,56 млн осіб [9,14]. Зокрема, транскордонні переміщення мають властивості маятника: з травня по вересень 2022 року мігранти, як правило, поверталися, але восени ситуація змінилася, оскільки почастишали напади російських терористів на критичну інфраструктуру й громадянам знову доводилося виїжджати, тому дані про переселення не слід розглядати як гарантію повернення певної частини людей. За прогнозом Ради ЄС, залежно від воєнних дій і їхньої тривалості населення нашої країни може зменшитися десь на 24-33% [1, 6]. Підтвердженням цього факту є зменшення кількості громадян, що проживають та працюють в Україні: уже з початку агресії населення зменшилося на 6,7 млн [2]. Водночас відбуваються зміни статево-вікової структури нашого суспільства, зменшився відсоток молоді віком до 20 років, а також осіб працездатного віку [6]. Із часом це призведе до звуження демографічної бази, що вплине на відтворення населення України. Зауважимо, що воєнна агресія та пов'язані з нею негативні фінансово-економічні наслідки загалом тільки загострили існуючі раніше демографічні проблеми, що накопичувалися протягом попередніх десятиліть – до початку російського вторгнення у 2022 році – та вже є загрозливим викликом для України. Водночас дані про ВПО дещо варіюються, але УВКБ ООН оцінює їх кількість у понад 7-8 мільйонів [21].

Населення тимчасово окупованих територій (ТОТ) становить приблизно 1,5 млн осіб. За наданими даними, понад 20 млн громадян України з певних причин залишили своє постійне місце проживання або проживають на тимчасово окупованих територіях. Нині майже неможливо підрахувати кількість українців, які втратили роботу через активні бойові дії, за різними оцінками експертів, це 5-15 мільйонів працездатних людей [11,12]. Фактично рівень безробіття в рази перевищує аналогічний показник попередніх років, що суттєво впливає на розвиток усієї економіки. Громадяни, які залишаються і втрачають роботу, змушені скорочувати споживання, а також виробництво товарів і послуг. За прогнозом Світового банку, найближчим часом приватне споживання може впасти до -50% [13]. Зазначене явище супроводжується обмеженням можливості експорту продукції з України, негативно впливає на інвестиційний клімат, тому поточний рівень прямих іноземних інвестицій в Україну є практично нульовим. Водночас суттєвим фінансово-економічним наслідком є зменшення податкових надходжень до державного бюджету, зростання витрат на соціальні витрати. Наприклад, виплати тимчасово переміщеним особам становлять понад 14 млрд грн на місяць. В умовах воєнної агресії та міграційної кризи складно передбачити співвідношення податків до ВВП за останній період.

Під час воєнного вторгнення біженці з України шукали прихистку переважно в європейських країнах. Найбільшу кількість мігрантів приймають Польща (приблизно 1,5 млн осіб) та Німеччина (до 1 млн осіб). До десятки європейських країн, які прийняли найбільше українських біженців, увійшли Чехія (близько 171,5 тис. осіб), Іспанія (близько 150,4 тис. осіб), Туреччина (близько 145 тис. осіб), Англія (близько 141 тис. осіб), а також Франція, Словаччина та Молдова (до 118,9; 99,3 та 95,4 тис. осіб відповідно) [25].

Найбільший потік мігрантів до Європи – понад мільйон осіб на рік [9, 24]. Водночас цей міграційний тягар створює перевагу для Європи, яка вже давно відчуває демографічний дисбаланс і відповідні проблеми у фінансовій сфері. З одного боку, низька народжуваність, орієнтація на одно- або повністю бездітні сім'ї та старіння населення, які збільшують якість і тривалість життя, становлять значні демографічні й фінансово-економічні ризики для Європи. У цих випадках трудові мігранти можуть послабити демографічний тиск, заповнивши певні ніші на ринку праці (низькокваліфіковані та висококваліфіковані сегменти), підвищивши податки на політику країни-реципієнта та сприяючи інноваційному, фінансово-економічному розвитку економіки.

Для України одним із негативних наслідків вимушеної міграції є фінансово-економічний. Мільйони українців, які виїжджали за кордон, почали розраховуватися українськими банківськими картками, у результаті чого за кордон пішли великі суми іноземної валюти. Хоча пізніше НБУ заморозив офіційний курс і запровадив жорсткий валютний

контроль, що допомогло взяти ситуацію під контроль, проте за таку умовну стабільність держава заплатила високу ціну, витративши лише 2022 року валютних резервів на понад 28 мільярдів доларів США [20].

Здається ймовірним, що відтік іноземної валюти може стабілізуватися 2024 року, оскільки очікується, що значних змін у кількості українських мігрантів не відбудеться, а їхні витрати сповільняться, навіть якщо новий відтік з України буде, особливих змін не очікується. У рамках задекларованої ситуації міжнародні партнери надали українському державному бюджетові мільярдні кредити та субсидії. Ба більше, іноземна валюта надходила в економіку через заробітчани, які відправляли гроші в Україну майже як у мирний час, і війна на рівень цих надходжень не вплинула. З одного боку, грошові перекази ще колишніх мігрантів в Україну почали скорочуватися через рецесію європейської економіки та виїзд частини українців, які отримували ці кошти за кордоном. З іншого – велика кількість українців, які вимушено виїхали з країни з початку війни, знаходила там роботу та підтримувала високий рівень грошових переказів. Однак, незважаючи на стабільні грошові перекази від трудових мігрантів, 2022 рік є початком того, коли витрати українців за кордоном перевищують суму, яку вони відправляють назад в Україну, що є одним із важливих фінансово-економічних викликів.

Хвиля міграції негативно впливає на фінансово-економічну стабільність країни, але ще гірше впливає на стан ринку праці, споживання, виробництво та формування загального валового внутрішнього продукту. Воєнного 2022 року ВВП України впав на 30,4% – значно менше, ніж очікувалося на початку війни, але це було найбільше падіння економіки за роки незалежності [11]. Здебільшого це зумовлено знищенням металургійних заводів, проблемами з електроенергією та блокадою українських портів на початку вторгнення, але масштабна еміграція також мала певні негативні фінансові наслідки для помітного спаду економічної активності. Внутрішні мігранти хоч і змушені працювати віддалено або працювати на українські компанії, але все одно витрачають зароблені гроші за кордоном, тим більше, що 2022 року українці витратили за кордоном значно більше порівняно з довоєнним періодом. За оцінками Національного банку України, тільки протягом перших 6 місяців 2022 року витрати валюти українських банків на туристичні товари становили третину витрат за весь попередній рік [20,22]. У результаті переселенці з України стимулювали споживчий попит і підтримували економічну активність у той час, коли світова економіка починала впадати в рецесію. За даними Національного банку, упродовж перших місяців воєнної агресії українці витрачали свої українські заощадження переважно в Польщі та інших європейських країнах. Отже, мільярдні суми валюти з банківської системи України були використані для стимулювання споживчих ринків європейських країн. І це сталося в той час, коли жителі країн ЄС боялися витратити гроші через високу інфляцію.

До вторгнення споживчий попит був основним рушієм зростання української економіки, стимулюючи виробництво товарів і послуг, сприяючи збільшенню прибутків бізнесу, створенню робочих місць і покращенню якості життя. Виїзд із країни багатьох громадян, переважно талановитих, завдав важкого удару по українській економіці та відобразився на темпах зростання ВВП. Провідні економісти вважають, що навіть якщо іноземні інвестиції прийдуть в Україну після закінчення війни, їх ніхто не зможе освоїти через брак робочої сили та непосильні соціальні витрати. По-друге, оскільки більшість мігрантів – молоді люди, а дітям легше адаптуватися до життя в інших країнах і зробити вибір залишитися за кордоном, що спричинить проблеми, катастрофічні довгострокові фінансово-економічні наслідки для розвитку країни, економіки держави через відсутність працездатного населення та велику частку пенсіонерів.

Проте парадокс полягає в тому, що в короткостроковій перспективі українська економіка певним чином виграє від виїзду мільйонів людей. Зважаючи на те, що більшість людей змушені емігрувати за кордон, особливо через втрату житла після бомбардувань, якби ці громадяни не залишили Україну, їх утримували б за рахунок дефіцитного державного бюджету. Крім того, українська економіка не в змозі забезпечити роботою мільйони українців, які виїхали за кордон, та задовольнити їхні основні потреби. На жаль, споживання в Україні об'єктивно обмежене, особливо через брак електроенергії. Якщо п'ять мільйонів людей повернуться до України, навантаження на енергосистему значно зросте, а додатковий попит неможливо буде задовольнити через значні пошкодження енергетичної інфраструктури. Таким чином, вимушене переміщення допомагає економіці впоратися з фінансово-економічними наслідками терористичних атак, а уряд допомагає покрити будь-які витрати, необхідні для перемоги. Проте повернення українців після війни є пріоритетом для адміністративних структур, оскільки інакше це становило б загрозу національній безпеці України.

У свою чергу, біженці з України є новим джерелом робочої сили для країн-реципієнтів, які переживають певні демографічні, а також у зв'язку з цим фінансові проблеми [19]. Справді, після працевлаштування українці стають трудовими мігрантами, вони швидко інтегруються в ринок праці інших країн та виплачують податки. Так, за підрахунками Центру міграційних досліджень Варшавського університету, переселенці з України, які працюють у Польщі, заплатили 10 мільярдів злотих податків. І це число перевищує обсяги доступної їм допомоги, хоча витрат на освітні

послуги та охорону здоров'я в цьому разі не враховують. За підрахунками віцепрезидента Польського фонду розвитку Бартоша Марчука, поляки витратили на допомогу українцям 3,5 млрд злотих, але при цьому отримали 10 млрд злотих зі сплачених податків [22]. Крім того, за словами експерта, значну частину допомоги українцям виділяють із польських приватних фондів. Тут також брали участь міжнародні організації, такі як ЮНІСЕФ. Отже, навіть якщо Польща витрачає більше на систему освіти та охорони здоров'я, баланс все одно зрівноважений. Нацбанк, який досліджував вплив біженців з України на країни ЄС, також дійшов висновку, що українці прагнули відродити економіку цих країн і пом'якшити наслідки світової фінансово-економічної кризи. Вони підвищили споживчий попит і підтримали економічну активність тоді, коли світова економіка перебуває в рецесії. Зокрема в Польщі найвищий рівень працевлаштування українських мігрантів, де, за міжнародними оцінками, знайшли роботу більше половини тимчасово переміщених осіб, а за даними центру полоністики – три чверті [7, 22]. Однак звіти показують, що ці робочі місця – у низькооплачуваних секторах, таких як логістика, виробництво, сільське господарство, будівництво та готельний бізнес. І це при тому, що значна кількість біженців є більш кваліфікованими. Таким чином, українські біженці можуть стати рушійною силою фінансово-економічного розвитку певних країн ЄС.

За підсумками Нацбанку, за рахунок внеску мігрантів з України виробництво товарів, послуг у таких країнах як Естонія, Польща, Чехія 2026 року буде на 2,2-2,3% вищим, ніж було до міграції; у Німеччині, відповідно, буде зростання на 0,6-0,65% [23]. Вплив українських мігрантів на загальнодержавні фінансово-економічні процеси країни-реципієнтів також буде сприятливим надовго. У деяких державах українці певним чином поповнили місцеві бюджети шляхом заліку державних коштів, виділених на допомогу біженцям. Так, у Польщі сума податків, яку сплачують українські біженці, перевищує суму допомоги, яку польський уряд надає українським біженцям, не кажучи вже про додаткові витрати на освіту та медицину. Проте загалом, за даними різних дослідницьких центрів, наслідки присутності України в Європі є безумовно позитивними для обох сторін. Зокрема, експерти з Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) характеризують внесок українців у щорічне збільшення ВВП Чехії, Польщі, Естонії в 1,2%, а Угорщини, Латвії, Словаччини, Литви та Румунії – майже на 0,8% відповідно. Оцінки Oxford Economics дещо відрізняються [10,23]. Згідно з ними, у випадку, коли 650 тис. емігрантів з України залишаться в Польщі, робоча сила й ВВП зростуть на 1,2%, при порівнянні з базовим прогнозованим значенням; а якби 1 мільйон мігрантів залишився в Польщі, робоча сила й ВВП зросли б на 2% [18]. Як наслідок, українські біженці є важливим активом для економіки країни-реципієнта, і якщо вони почнуть природну інтеграцію за кордоном, існує ризик того, що значна кількість українців працездатного віку та дітей, які навчаються в європейських школах, залишаться назавжди в цих країнах. На користь цього свідчать і припущення Центру економічної стратегії: від половини до чверті українських біженців, швидше за все, залишаться за кордоном [2]. Не повернуться й ті, хто має дітей у середній школі та перспективу навчання в європейських університетах. А після війни чоловіки зможуть приєднатися до жінок і сім'ї возз'єднаються за межами України. Із відтоком молодих, кваліфікованих жінок Україна може втратити цих людей. Частіше повертаються люди похилого віку, малоосвічені та ті, хто працював до війни. А це означає, що демографічна ситуація в Україні, яка вже до війни була старіючою та відзначалася низькою народжуваністю, лише погіршуватиметься, що негативно позначатиметься на всіх фінансово-економічних процесах.

Загалом проблема нестачі робочої сили в післявоєнній Україні виникне неминуче не тільки через міграцію. Водночас вимушені біженці часто опиняються в складних соціальних умовах. Більшу частину витрат на їх утримання покриває бюджет Європейського Союзу. Крім того, особливістю українських біженців є висока частка неповнолітніх, яка, за даними ООН та економістів, коливається від 28 до 44 відсотків. Це створює додатковий фінансовий тиск на державний бюджет країни перебування, оскільки потрібні додаткові витрати на навчання українців та їх адаптацію. У Польщі, наприклад, вартість навчання для майже 560 тис. українських дітей, які там навчаються, становить 2,2 млрд євро, а вартість їх медичного обслуговування оцінюють у 1,5 млрд євро (про це йдеться в дослідженні Національного банку) [18]. У результаті кожний п'ятий іммігрант шкільного віку в Польщі відвідував місцеві школи (згідно з опитуванням МКС), що зменшує їхні шанси на швидке повернення. Так само багато людей хочуть ходити до польських шкіл, і вони обов'язково будуть це робити, якщо до того часу не повернуться в Україну.

При цьому ми ризикуємо втратити більше 10% українських студентів за кордоном. Наслідки цього для економічного майбутнього країни дуже неприємні, і поки що розв'язання проблеми, окрім швидкої перемоги України у війні немає. Українці, які претендують на тимчасовий захист, мають доступ до ринку праці в країнах ЄС та можливість соціалізуватися. Відсоток претендентів на тимчасовий захист у Європі (а це 9%) основним джерелом доходу має дистанційну роботу в Україні. Біженці з України в країні перебування мають постійну (12%) або тимчасову (неповний робочий день) роботу (12%) або працюють до 24% респондентів [10]. Більшість громадян України, що емігрували в інші країни, це жінки й діти (згідно з даними британського видання The Guardian – 90%). Згідно з результатами соціологічних досліджень, більшість громадян України, які виїжджають за кордон, становлять люди працездатного

віку, понад 70%, із яких 83% має вищу освіту або не має вищої освіти; 30% українських біженців – висококваліфіковані спеціалісти; 12% – кваліфіковані робітники; 14% – керівники компаній чи підрозділів, 14% – підприємці. За оцінками експертів, країни ЄС, залежно від держави, витрачають протягом року близько 9-25 тисяч євро на одного емігранта нашої країни [12].

Згідно з дослідженням Нацбанку, якби дві третини зареєстрованих у ЄС українців потребували державної допомоги, річні загальні витрати зросли б із 26,4 млрд євро до 73,3 млрд євро [7, 18]. При цьому найбільший тягар ляже на сусідні з Україною країни та країни Балтії. Згодом деякі українські мігранти почали знаходити роботу в нових поселеннях, конкуруючи у відповідному сегменті ринку праці. У червні місяці 2022 року 350 тис. українських емігрантів зареєструвалися задля пошуку роботи в Німеччині; й до жовтня означеного року близько 10% із них знайшли робоче місце. У Польщі 50% із 1,2 млн українців, що мали номер соціального страхування (обов'язкова умова офіційного працевлаштування в державі), знайшли роботу [18].

За повідомленням ЄЦБ, від 25% до 55% українців, які були змушені мігрувати, працюють або активно шукають роботу в країні перебування. Це збільшує працездатне населення ЄС десь на 0,2-0,8%, чи на 0,3-1,3 мільйона осіб. Нацбанк підтверджує, що внесок українських мігрантів збільшить виробництво товарів і послуг в Естонії, Польщі, Чехії 2026 року на 2,2-2,3% порівняно з базовим сценарієм, коли мігрантів немає, а в Німеччині – від 0,6 до 0,65% [8, 12]. Адаже зростання ВВП збільшить податкові надходження.

Але досить негативним є факт перебування деяких громадян України в росії та білорусі, особливо внаслідок примусової їх депортації агресором. За оцінками ООН, до кінця листопада минулого року український кордон з російською федерацією перетнуло більше 2,8 млн осіб, а до білорусі прибуло понад 17 тис. українців. Однак, за певними даними російських спецслужб, лише на початок серпня 2022 р. було зареєстровано українських громадян в рф більше 3 млн [14]. За російськими даними важко перевірити відсоток біженців, що залишаються на території російської федерації, і в якому співвідношенні вони переселяються в треті країни. Крім того, немає точної інформації про нові українські переміщення територією росії та працевлаштування громадян. Російські пропагандисти багато говорять про комфортні умови проживання українців у рф та гарантії безпеки, хоча реальність таким оцінкам не відповідає. Зокрема, у зарубіжних ЗМІ є публікації про українців, що проходили через фільтраційні табори агресорів, яких лише в Донецькій області, за відповідними даними, налічують від 18 до 21 осіб. На території російської федерації українці потрапили в беззаконня, їх депортували у віддалені регіони (Східний Сибір, Далекий Схід). Утративши документи, що підтверджують українське громадянство, українці на території держави-агресора не можуть звернутися по допомогу оскільки дипломатичні представництва України припинили роботу в росії з початком широкомасштабного вторгнення.

На відміну від росії й білорусі, держави Європи забезпечують притулок українцям на прозорій правовій основі. Директива Ради 2001/55/ЄС «Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у випадку великої кількості переміщених осіб та про заходи, спрямовані на сприяння об'єднанню спільних зусиль між державами-членами стосовно прийому біженців і певної відповідальності у зв'язку з цим» (20 липня 2001 р.) установлює модель тимчасових гарантій [3]. Уперше на практиці директива була застосована конкретно до українців, надаючи їм певні правові гарантії щодо проживання, освіти та медичного обслуговування.

Війна триває третій рік і продовжує завдавати фінансово-економічної шкоди українській економіці, ще більше ускладнюючи соціально-економічну відбудову країни під час війни й водночас збільшуючи ризик того, що значна частина українського населення не зможе повернутися. Тому в цій ситуації державі необхідно розробити та реалізувати чіткі стратегії й заходи для повернення мільйонів мігрантів. Але наразі влада відкрито не обговорює питання репатріації українців. Можливо, такі стратегічні напрями тільки формуються, потребують роботи над багатьма аспектами, і безпековими, і соціально-економічними. Водночас слід визнати, що державна політика, якою б ефективною вона не була, не може повернути всіх українців, які виїхали за кордон. Поміж тим зазначимо: дослідження ЄБРР засвідчило, що в країнах, які постраждали від воєнних дій, втрати населення були відчутними навіть через 25 років після завершення війни. Наприклад, у Боснії й Герцеговині кількість населення навіть через 10 років після завершення війни була на десять відсотків меншою від довоєнного показника.

Українські фахівці прогнозують, що населення нашої країни скорочуватиметься. Однак після закінчення війни в Україну, швидше за все, приїде велика кількість працівників із країн, що розвиваються. Залучення мігрантів з інших країн вимагатиме не лише фінансово-економічного реформування, а й толерантного ставлення до наших громадян, що варто запозичити від жителів європейських країн. Поки що загрози та ризики, пов'язані з великим напливом трудових мігрантів із країн, що розвиваються, вважаються лише гіпотетичними, оскільки невідомо, скільки триватиме війна, якими будуть механізми відновлення економіки та обсяг інвестицій у нашу країну. Проте безперечно, що

після закінчення війни в Україні зросте попит на робочу силу, який можна задовольнити залученням трудових мігрантів із країн, що розвиваються. Тому необхідно передбачити потенційні загрози та проблеми, які необхідно враховувати при формуванні державної політики щодо адаптації та інтеграції трудових мігрантів у суспільство країни в майбутньому.

Ще одним соціально-гуманітарним і фінансово-економічним викликом є розподіл поточної та потенційної робочої сили й внутрішня мобільність. Наприклад, згідно зі свідченнями Міжнародної організації з міграції (МОМ), упродовж першого місяця воєнних дій внутрішньо переміщеними особами в нашій країні стали приблизно 6,5 млн. осіб, із яких більшість є соціально найвразливішими громадянами [4, 5]. Через тривалість бойових дій ці числа не є остаточними, але затримка у війні збільшує ймовірність того, що переселенці змінять місце проживання та роботу через втрату житла. Усе це призведе до зміни структури попиту та пропозиції праці, створюючи нові виклики для післявоєнного ринку праці. Особливості руху ВПО відповідають аналогічним моделям переселення в усьому світі. Більшість вимушених переселенців обирають території, наближені до попереднього місця проживання. Більше половини з них зареєстровано в Донецькій (39,45%) та Луганській (14,65%) областях, на третьому місці – Харківська область, куди переїжджає близько 12,4% переселенців. Близько 7,4% зафіксовано в Києві та Київській області, близько 7,0% – у Запорізькій, 4,5% – у Дніпропетровській області [4, 16].

Вибір місця розселення визначається не тільки територіальними факторами, а й схожістю умов виживання. Звичайно, ВПО залишають високоурбанізовану територію та, щоб оселитися в майбутньому, у більшості випадків вони зосереджуються в містах, розвинутих промислових районах, де більше розвиваються ринки праці та наявне житло, розвинена інфраструктура, більше можливостей працевлаштування. Водночас ситуація стала гіршою в системі зайнятості й матеріального забезпечення працюючого населення, через звуження можливостей працевлаштування та через зміну місця перебування. Згідно з опитуванням соціологічної групи «Рейтинг», навесні 2023 року серед українців із довоєнною зайнятістю лише 29% працювали в штатному режимі, 26% працювали дистанційно чи частково, 3% – у новому середовищі, а 41% не працює взагалі. [15, 26]. Внутрішня міграція також створює низку інших проблем, включаючи мовну та культурну адаптацію, безробіття, відсутність належного забезпечення якісної освіти та медичних послуг, а також базових умов життя. Найбільш імовірно, що переміщення всередині країни відбувалося хвилеподібно, залежно від інтенсивності обстрілів у регіоні чи населеному пункті. Згідно з опитуваннями МОМ, із переміщених в Україні залишили місце проживання: після початку агресії – 48%; коли війна досягла місця їхнього перебування – 49% [5].

При цьому значна частина людей перемістилася до західного макрорегіону — більше 2,5 млн осіб. Утім дані, опубліковані державними адміністраціями західних областей, не збігаються з означеними оцінками. Адже не всі переміщені особи повідомляють про прибуття до місцевих органів влади, найбільш імовірно, що реєстрування здійснюється за умов, коли прибульці звертаються по допомогу з поселенням або ж гуманітарну. Частина людей змушена мігрувати неодноразово. З тих регіонів і міст, що перебувають у зоні активних бойових дій, багато отримали статус ВПО з 2014 року. Більшість переселенців було швидко переселено – індивідуально чи при допомозі компетентних державних органів – із східних і центральних областей нашої країни до західних (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська, Волинська, Вінницька, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька області). Водночас місто Київ, звідки на початку війни виїхала майже половина жителів, стало притулком для біженців переважно з Лівобережної України. У квітні 2023 року в столиці було зареєстровано близько 50 тис. вимушених переселенців, зокрема лише в Дарницькому районі – 6,1 тис. осіб, у Дніпровському – 5,8 тис. осіб, в Оболонському – 4,3 тис. осіб [4,5].

Стосовно західних областей України, то слід зазначити: на початку воєнних дій лише в Закарпатській області населення зросло майже на 30%, а на Львівщині осіло 400 тис. переселенців [5,14]. Ця ситуація потребує значних додаткових багатовимірних зусиль, фінансово-економічних заходів на відповідних рівнях управління. 60 000 із цих людей мали справу з проблемами та розв'язали проблеми, пов'язані з роботою чи навчанням, що дозволяє виявити, що цей тип ВПО зрештою залишиться у Львові та області й що в майбутньому вони втратять статус біженців, а це позитивно вплине на демографічну й фінансово-економічну ситуацію Західного регіону.

Варто зазначити, що міграційні процеси безумовно негативно впливають на економіку України й зумовлюють відповідні фінансово-економічні ризики (Табл. 1).

Таблиця 1. Вплив міграційних процесів на фінансово-економічні ризики національної економіки.

№	Процеси і явища, пов'язані з міграцією	Вид міграції	Фінансово-економічні ризики
1	Зниження трудової активності на підприємствах, в організаціях через зменшення працівників	Зовнішня, внутрішня	Скорочення обсягів виробництва й реалізації продукції, зростання дебіторської заборгованості та погіршення платоспроможності суб'єктів господарювання, зниження ВВП
2	Втрата роботи, скорочення заробітної плати	Зовнішня, внутрішня	Ускладнене обслуговування кредитів, пригнічення іпотечного ринку, погіршення якості кредитного портфеля кредитних спілок та фінансових компаній
3	Використання карткових продуктів українських банків і здійснення онлайн-платежів за кордоном	Зовнішня	Зниження споживчого попиту, зростання цін, посилення інфляції, пригнічення економічного розвитку в країні походження
4	Використання віддаленого режиму роботи (онлайн)	Зовнішня, внутрішня	Стагнація на ринку офісних площ, дезактивація сегмента офісної нерухомості, що знижує інтереси кредиторів та інвесторів
5	Зменшення кількості великих придбань (автомобілів, нерухомості тощо)	Зовнішня, внутрішня	Зниження кредитної активності банків, зниження попиту на страхування, підвищення ставок за позиками та погіршення цінових умов кредитування
6	Зниження доходів населення, пов'язане з переїздом на інше місце проживання	Зовнішня, внутрішня	Погіршення якості споживчих кредитів, призупинення операцій на вторинному ринку цінних паперів
7	Скорочення обсягів надходження податків та платежів до бюджету	Зовнішня, внутрішня	Фіскальні ризики державного бюджету, зростання дефіциту державного бюджету та державного боргу, збільшення залежності від міжнародної фінансової допомоги
8	Переміщення висококваліфікованих фахівців за кордон	Зовнішня	Втрата державних вкладень у професійну освіту, погіршення або призупинення роботи основних галузей виробництва
9	Погіршення оплати комунальних платежів	Зовнішня, внутрішня	Замороження тарифів комунальних послуг, накопичення боргів комунальних підприємств і організацій, погіршення їхнього фінансово-економічного стану
10	Зниження здатності накопичення коштів	Зовнішня, внутрішня	Ризик ліквідності, зниження депозитних вкладів і процентних ставок депозитів

Означені фінансово-економічні ризики певним чином пов'язані з міграційними процесами населення в умовах війни, а їх послаблення буде залежати від повернення українців на Батьківщину. За позицією Світового банку, відродження української економіки після війни вимагає стратегічної програми дій, подібної до «плану Маршалла», вартість якої може становити від 500 до 600 мільярдів євро, тому має бути залучена відповідна робоча сила. У короткостроковій перспективі попит на іммігрантів з інших країн оцінюється в 1,0-1,2 млн осіб / рік. Крім того, зусилля держави у воєнних діях та післявоєнній відбудові мають бути спрямовані на збереження й стабілізацію кадрового складу підприємств, що певним чином може бути забезпечено використанням гнучких форм організації та оплати праці. Забезпечення мобільності робочої сили залишається критично важливим для залучення працівників до роботи під час війни та на ранніх етапах фінансово-економічного відновлення.

Виходячи з досвіду попередніх хвиль міграції до Європи, можна припустити, що в Україні швидше за все будуть потрібні люди з відповідною професійною освітою, із сучасним розумінням інформаційно-комунікаційних технологій, обов'язковим знанням як мінімум двох чи більше іноземних мов (зокрема англійської та мови країни перебування), адаптовані й толерантні до культури країни перебування. Перевагу можуть мати освічені мігранти, які здобудуть відповідну освіту за кордоном із перспективою додаткового працевлаштування. Особливо важливою є початкова обізнаність передбачуваних мігрантів про основні запити ринку праці, культурно-ментальний контекст країни. Це сприятиме уникненню деяких проблем при адаптації до обраного місця роботи та проживання. Найважливішим завданням фінансово-економічного відродження нашої країни є послаблення наслідків гуманітарних проблем і збереження трудового потенціалу, що є важливим джерелом комерційної діяльності й виконує інші важливі для держави функції. Необхідно якомога швидше, навіть під час агресії, здійснювати пошук можливостей, використання яких сприятиме поживленню роботи організацій, ринків і компаній; реконструкції інфраструктури; поверненню українцям віри та надії.

Головним пріоритетом фінансово-економічної політики в період воєнного стану й початку війни має бути задоволення основних потреб населення та сприяння його репатріації. Отже, після закінчення війни в Україні можна очікувати повернення більшості біженців та отримання позитивних наслідків збільшення обсягу трудових ресурсів, нової якості їхньої зайнятості. Експерти ОЕСР з цього питання зазначають, що професіонали з новими технологіч-

ними, науковими, управлінськими та бізнес-знаннями й навичками після повернення на Батьківщину створюватимуть нові підприємства, перенесуть набуті навички та загалом покращать людський капітал нації, забезпечуватимуть поживлення розвитку фінансово-економічних процесів.

Для того щоб процес репатріації був постійним і щоб українці не мали стимулу знову мігрувати, критично важливо запровадити ефективну політику їх реінтеграції. Експерти Міжнародної організації з міграції прирівнюють стійке повернення мігрантів до їхньої успішної реінтеграції в країні походження. Водночас процес реінтеграції має поширюватися на економічні, соціальні та психологічні аспекти адаптації мігрантів до життя в країні походження. Успішна реінтеграція вимагає безпечних умов, вільного доступу до освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, можливостей працевлаштування та отримання житла на певних пільгових умовах. Це має велике значення для досягнення національної згуртованості та ефективності післявоєнної відбудови країни. Ключовими елементами стратегії економічної реінтеграції біженців можуть бути: консультації щодо можливості придбання чи отримання пільгового житла та наявності тимчасового місця проживання; сприяння працевлаштуванню тих, хто повертається, у місцеву економіку; надання освітніх і професійних послуг, організування навчальних програм з управління власним бізнесом; доступ до мікrokредитів для створення власного бізнесу та юридичний супровід процесу; проведення громадських робіт із відновлення інфраструктури з можливістю створення тимчасових робочих місць для тих, хто повертається, та справедливої винагороди за їхню працю.

Джерелом фінансування заходів програми реінтеграції мігрантів можуть бути кошти державного й місцевих бюджетів України, підтримка міжнародних донорів.

У кризовій ситуації для розв'язання найважливіших проблем населення держава має виконувати функцію провідного регулятора економіки, розвитку бізнесу, що зокрема пов'язано з тим, що:

- більшу частину міжнародної фінансової допомоги наші партнери надають державі, тому уряд має забезпечити справедливий розподіл та ефективне використання цієї допомоги для стабілізації економічного процесу й покращення бізнес-середовища. Друге стосується проведення виваженої тарифної політики, а також усунення правових перешкод для бізнесу в такій підтримці, оскільки в довоєнний період були проблеми з її використанням. У результаті кошти, виділені Європейським інвестиційним банком та іншими фінансовими установами, уряд не завжди ефективно використовує, тож вони не доходять до кінцевих бенефіціарів. Усунення цієї ситуації дозволить швидко покращити показники особистого споживання та показники виробництва товарів і послуг;
- влада забезпечує державний порядок, і його збалансоване формування може покращити фінансово-економічну ситуацію під час війни та стати відправною точкою для відновлення економіки після закінчення війни. При цьому важливу роль може відіграти посилення діяльності структурних підрозділів Держрезерву, що може позитивно вплинути на стабілізацію цін на товари першої необхідності та вповільнення інфляційних процесів;
- держава забезпечує переговорний процес із країнами-партнерами щодо подальшої фінансово-економічної співпраці, тому має сигналізувати бізнесові про нові фінансові можливості, а також мати справу з тарифними бар'єрами для іноземних держав у галузі важливого імпорту. Ураховуючи проблеми існуючих експортних можливостей у традиційних ланцюгах постачання, такі сигнали важливі для всіх видів бізнесу в країні.

Наша країна як кандидат на членство в ЄС має посилити співпрацю з іншими державами-членами ЄС та забезпечити захист прав громадян України (запобігання дискримінації, соціальний захист тощо), які були вимушені емігрувати під час воєнної агресії, а також зосередитись на національних фінансово-економічних викликах. Це сприятиме зменшенню еміграції громадян України та створить передумови для репатріації українців у майбутньому. Міжнародний досвід показує, що мігранти повинні отримувати користь від якісної інформації та консультаційної допомоги в пошуку житла на ринку чи доступу до соціального забезпечення.

Місцеві органи влади мають нести фінансову відповідальність за надання тимчасового житла (максимум на шість місяців) мігрантам, які не мають іншого житла після прибуття в країну. При формуванні житлової політики слід керуватися принципом, що репатріанти не повинні мати особливих умов або привілеїв (крім тимчасового житла) порівняно з іншими громадянами країни. Однак мігранти повинні мати виключне право на отримання консультацій і послуг підтримки від організації під час подачі заявки на відповідні програми.

Допомога з працевлаштуванням та стимулюванням зайнятості є ще одним важливим елементом економічної політики України щодо реінтеграції біженців. Ця допомога має бути адресною та формуватися з урахуванням потреб місцевого ринку праці. Під час пошуку роботи чи відкриття власного бізнесу репатріанти повинні мати право на фінансову допомогу з безробіття, яка має бути прив'язана до реального прожиткового мінімуму. Репатріантам можна надати різноманітні засоби для зв'язку з роботодавцями, такі як ярмарки вакансій, платформи пошуку роботи,

бази даних про спільноти мігрантів. Цифрові платформи можуть зіграти особливу роль у допомозі з працевлаштуванням і робітникам, і висококваліфікованим фахівцям. За допомогою цифрових платформ можна створити можливості для ознайомлення з вакансіями та вимогами до кандидатів, зменшити витрати на найм для роботодавців та розширити списки вакансій. Вони можуть бути корисними для репатріантів, які не перебувають у країні походження, але шукають роботу в Україні. Реалізація програм зайнятості може бути делегована службам зайнятості та органам місцевого самоврядування, у деяких випадках – у партнерстві з громадськими організаціями.

Програми Європейського Союзу щодо надання мігрантам допомоги з репатріації та програми реінтеграції в Україні мають базуватися на тісній співпраці між органами влади чи зацікавленими сторонами в Україні та країнах ЄС. Таку співпрацю в міжнародній практиці вважають актуальною, щоб уникнути відповідних сумних наслідків, а також дублювання фінансової допомоги в країнах походження мігрантів і країнах їх призначення. Водночас слід використовувати найкращі світові практики, запровадити розумні й послідовні стандарти фінансування, а також налагодити ефективну комунікацію та взаємодію між учасниками процесу.

Важливе значення можуть мати налагодження та підтримка державними структурами соціальних зв'язків із громадянами України, вимушеними емігрувати: використання інституційних механізмів роботи з якомога більшою кількістю потенційних мігрантів, діаспор та репатріантів по всьому світу, щоб громадяни, перебуваючи за кордоном, почувалися частиною свого дому та намагалися робити корисні для України справи; розгортання засобів комунікації з українською діаспорою; збереження викладацького складу національних навчальних закладів усіх рівнів, особливо шляхом створення належних умов для дистанційної освіти, збереження місця роботи та певного режиму фінансового стимулювання викладачів за кордоном; здійснення заходів щодо державної підтримки працевлаштування молоді після дистанційної освіти в навчальних закладах України відповідно до перспективних напрямів розвитку економіки України; проведення інформаційних кампаній про можливості працевлаштування в Україні, забезпечення дистанційних умов праці тощо. Процес рееміграції громадян будь-якої країни має багато аспектів і етапів. Тому для виконання завдання всі сторони, залучені до процесу, наприклад, країни походження чи громадянства, країни-реципієнти, самі мігранти, у деяких випадках міжнародні організації, – повинні працювати злагоджено та піклуватися про цей процес. Можна рекомендувати заходи та дії, які мають забезпечити Україна, країна-притулок для українців, міжнародні організації й мігранти (Табл 2).

Таблиця 2. Систематичні фінансово-економічні й організаційно-управлінські заходи щодо забезпечення рееміграції вимушено переміщених осіб.

№	Суть заходу	Відповідальні виконавці
1	Фінансова компенсація збитків за втрачене житло, виявлення заподіяної громадянам шкоди	Компенсаційна комісія, міжнародна спільнота
2	Надання фінансової допомоги, надання кредитів, грантів для заснування власного бізнесу	Держава, міжнародні організації
3	Відшкодування збитків від втрати комерційної нерухомості, підтримка підприємницької діяльності (зокрема податкові пільги, надання для створення нових підприємств мікрокредитів людям, які постраждали від війни)	Держава, міжнародні організації
4	Укладення двосторонніх угод про повернення громадян України з іншими державами	Уряди країни-реципієнта й країни походження
5	Відновлення українських паспортів та інших документів при поверненні громадян України з території російської федерації	Уряд України
6	Організація тимчасового житла для громадян, будинки яких під час війни були зруйновані чи пошкоджені й загрожують життю	Органи влади та органи місцевого самоврядування, у деяких випадках – у партнерстві з громадськими організаціями
7	Гарантоване працевлаштування за колишньою професією	Створення відомства, відповідального за допомогу українцям у пошуку роботи залежно від їхньої кваліфікації та професійної підготовки; служби зайнятості
8	Безкоштовне надання житла без вибору місця проживання	Органи влади та органи місцевого самоврядування
9	Створення нових робочих місць, реалізація програм зайнятості	Місцеві служби зайнятості та органи влади, в окремих випадках – при співпраці з неурядовими організаціями
10	Підтримання почуття зв'язку з Україною через онлайн-навчання в українських навчальних закладах для учнів та студентів, організацію онлайн-заходів (лекції з історії України, мистецтва України, організовані акції протесту на підтримку України)	Освітні заклади, освітяни, представники уряду
11	Навчання ведення власного бізнесу та фінансового менеджменту	Навчальні заклади, органи влади та органи місцевого самоврядування, громадські організації
12	Підписання угод щодо розшуку викрадених і зниклих дітей	Загальнодержавні організації в координації з пропускними пунктами інших країн, поліцією, іноземними відомствами
13	Надання психологічної підтримки, організація безкоштовної лінії допомоги	Психологічна служба підтримки

Поширеною формою зайнятості серед репатріантів є відкриття власного бізнесу. Згідно з даними Міжнародної організації з питань міграції, 89% реципієнтів стосовно допомоги відповідно до програм європейських урядів VARRP віддають перевагу кредитам і заснуванню власної справи. У міжнародній практиці програми розвитку підприємництва для репатріантів передбачають доступ до позик під низькі відсотки, навчання ведення власного бізнесу та фінансового менеджменту, допомогу в бюрократичних процедурах відкриття справи. Для досягнення позитивних результатів мігрантам необхідно надати достовірну та повну інформацію про інвестиційні можливості на місцевих ринках і доступ до фінансування для відкриття та розширення власного бізнесу. Програма позик «5-7-9%» і Програма гарантій портфолію створені для того, щоб дати іммігрантам можливість розпочати власний бізнес.

Під час війни в Україні була реалізована можливість отримання фінансової допомоги за програмою «Єпідтримка»: спочатку в розмірі 6,5 тис. гривень для фізичних, юридичних осіб та ФОП. Крім того, виплати надають офіційно зареєстрованим ВПО – тим, хто виїхав із населених пунктів, де тривають бойові дії, тимчасово окупованих територій і населених пунктів, блокованих населених пунктів, а підрядникам, які їх прийняли, виплачують компенсацію. Допомогу потрібно надавати мешканцям щойно звільнених територій і тим, хто виїхав або залишився на окупованій території. Тому матеріальну допомогу можна надавати тим, хто знайшов роботу під час війни за кордоном чи в іншому регіоні й змушений виїхати, щоб повернутися в Україну [11, 26].

Одним із варіантів розв'язання проблеми пошкодженого чи зруйнованого житла є будівництво господарських будинків на території сіл чи районів, що потребують участі мешканців. Їх пропозиція може бути безкоштовною, але супроводжуватись певними правилами користування (заборонаю орендувати це житло, виселятися раніше за визначений термін, не знайшовши собі заміни; волонтерити задля розвитку громади тощо). У результаті не тільки буде розв'язана житлова проблема, але разом із цим відбудеться покращення розвитку та відновлення територій, які цього потребують.

Доцільними можуть бути спроби заохотити іноземні компанії працювати на території України шляхом відкриття своїх представництв або участь українських працівників в онлайн-роботі на компанії. В останньому випадку також доцільно спростити процедуру виплати заробітної плати за роботу в іноземних компаніях, які не мають власних філій в Україні та не можуть офіційно використовувати українських громадян, у тому числі створивши для таких випадків окрему державну програму, оскільки нині громадянам, які працюють у таких людей за програмою, щоб легально отримувати заробітну плату, потрібно відкривати на себе 3 групу ФОПів, що вважаємо неприйнятним варіантом, адже велика кількість людей утратила не лише робоче місце, а й власний бізнес.

Оцінюючи відсоток українських біженців, охочих повернутися на Батьківщину (у майбутньому близько 80%), варто враховувати й те, що його визначають не лише їхні наміри (побажання), але й особливості юридичного статусу мігрантів. Загалом статус тимчасового захисту не передбачає для іммігрантів права постійного перебування в країнах ЄС. У випадках, коли країна стає безпечною для повернення своїх громадян, європейські уряди запускають механізм масового повернення мігрантів із тимчасовим захистом значно швидше, ніж це планують самі мігранти. При цьому зацікавленість країн у поверненні мігрантів до країн їхнього походження, як правило, спонукає органи цих країн застосовувати фінансові стимули для повернення, а також загрозу примусової депортації. Європейські країни щодо цього намагаються виробляти єдину політику, наприклад, у Польщі, Швейцарії, Чехії, Норвегії вже зараз формують програми повернення біженців на Батьківщину, підкріплені матеріальними виплатами. Так, Норвегія пропонує 1,5 тис. євро за повернення на Батьківщину, у Швейцарії чим швидше біженець покине країну-реципієнта, тим більше йому заплатять.

Можна також передбачити рекомендації щодо фінансово-економічних та організаційних заходів, які надає країна, що прийняла вимушених мігрантів з України, зокрема:

- не перешкоджати процесові переїзду. Важливо, щоб країна-реципієнт не перешкоджала поверненню біженців в Україну (наприклад, продовженням тимчасового захисту після припинення бойових дій в Україні, спрощений порядок отримання віз для громадян України, зниження цін на проживання, забезпечення житлом, безкоштовний проїзд тощо);
- укласти договір про припинення тимчасового перебування й дати біженцям певний час на повернення в Україну. Важливо скасувати тимчасовий захист українських громадян після закінчення війни та дати їм 2-3 тижні для повернення в Україну;
- допомогти в дорозі. Нині міжнародні організації та асоціації європейського зразка надають фінансову підтримку країнам, які прийняли найбільшу кількість мігрантів. Важливо заощадити частину цих коштів або зробити новий збір у майбутньому, щоб можна було оплачувати безкоштовне повернення українців певними видами транспорту в Україну;

- організувати консультаційні пункти. Важливо створити пункти для надання консультацій щодо процесу переїзду, суттєву роль мають відігравати сформовані цифрові платформи для прийому звернень громадян;
- сприяти репатріації громадян, які були незаконно видворені з України владою російської федерації або покинули зону бомбардувань заради власної безпеки на непідконтрольній Україні території, але хочуть туди повернутися;
- у процесі повернення українських мігрантів мають допомагати Міжнародні організації, такі як МОМ;
- фінансове забезпечення. Міжнародні організації є одним із найважливіших джерел матеріальної та фінансової підтримки українців. Тому є можливість організувати фінансову й матеріальну підтримку громадян України, які вирішили репатріювати. Добрим прикладом є програма REAG / GARP, започаткована для допомоги біженцям і особам, які перебувають під захистом у Німеччині, задля повернення додому. Ця програма передбачає квиток на транспорт, гроші на дорогу, медичну допомогу та одноразову виплату. Подібні процедури можуть стати додатковим стимулом і спонукують повернутися додому;
- міжнародна спільнота має бути залучена до компенсації економічних збитків, заподіяних громадянам України, зокрема на основі конфіскації суверенних постійних активів у зарубіжних країнах, і роботу в цьому напрямі вже проводять, найктивніше на рівні США (мова йде про 300-350 млрд дол США);
- забезпечити початковий капітал для власного бізнесу. Для українців, які втратили домівку та речі, організація може вирішити, куди переселити родину. Також важливо надати початковий капітал (гроші та обладнання) для відкриття власного бізнесу. З 2015 року ця програма МОМ успішно працює для ВПО на Сході [7,8].

Добре продумана багатовекторна фінансово-економічна політика реінтеграції мігрантів, що повертаються, має сприяти сталому післявоєнному процесові репатріації та успішній адаптації до соціального життя українських біженців і зробити значний внесок у відновлення та модернізацію української економіки. Програма Європейського Союзу з репатріації та реінтеграції мігрантів в Україні має ґрунтуватися на тісній співпраці між державними органами й зацікавленими сторонами України та ЄС. Таку співпрацю вважають важливою в міжнародній практиці, щоб уникнути «білих зон» і дублювання зусиль у країнах походження та країнах-реципієнтах. Водночас має сенс використати уроки передового світового досвіду, запровадити єдині гармонізовані стандарти фінансово-кредитної політики, налагодити ефективну взаємодію та обмін інформацією між учасниками процесу.

Отже, процес організації переселення громадян України складається з багатьох етапів і потребує об'єднання зусиль кожної сторони, яка бере участь у цьому процесі. Він не обмежується однією дією в певний час, а передбачає проведення багатьох фінансово-економічних і організаційних процедур на кожному можливому етапі: від часу перебування українця в країні, яка прихистила, до життя після повернення на Батьківщину.

ДИСКУСІЯ

Проблематика повернення українських громадян на Батьківщину досить дискусійна. З одного боку, країні вкрай необхідні додаткові трудові ресурси для фінансово-економічного відновлення й допомоги у війні. З іншого: чи готова наша країна забезпечити всім громадянам належні умови праці й проживання на сьогодні або після закінчення війни? У Німеччині, наприклад, були промови представників уряду про повернення задля допомоги у війні українських чоловіків призовного віку, 18-60 років, яких лише там, за свідченням Федерального Міністерства внутрішніх справ, зареєстровано близько 200 тисяч осіб, однак чинне законодавство ЄС не дозволяє цього зробити. Загалом уже й зараз певна частина переселенців повертається, а інші очікують закінчення війни чи термінів перебування за кордоном, однак найбільш інтегровані особи, які знайшли нормальну роботу й змогли адаптуватися, влаштували дітей у зарубіжні навчальні заклади тощо, очевидно, не повернуться. Окрім того, західним країнам фінансово вигідно залишити тих переміщених, які працюють і сплачують податки в бюджети їхніх країн, забезпечуючи їм певну фінансово-економічну стабільність; під питанням залишаються люди пенсійного віку, особи з обмеженими можливостями тощо. Загалом усе залежить від того, скільки триватиме війна, від рівня завданих росіянами руйнувань, швидкості повоєнної відбудови, успіху (чи навпаки) адаптації українських біженців у державах перебування, соціально-економічної та фінансової політики цих країн щодо них. Можна припустити, що довго перебуватимуть у зарубіжних країнах найбільш імовірно громадяни, які мають там родину, мігрували до дуже віддалених країн, завдяки своїй високій професійності, кваліфікації зможуть знайти собі хорошу роботу й забезпечити належний матеріальний рівень життя. Певною перешкодою для повернення на Батьківщину, безумовно, може бути руйнування житла, втрата майна, роботи, що стосується частки населення, яка виїхала з найбільш уражених воєнними нападами регіонів.

ВИСНОВКИ

Ми проаналізували динаміку міграційних процесів в умовах воєнного часу, для яких характерні тенденції: масове переселення українців на захід країни, масштабні процеси міграції до сусідніх з Україною країн (Польщі, Молдови, Словаччини, Німеччини, Угорщини, Румунії); певна частина українців змушена була мігрувати до росії та білорусі. Також розглянули певні тенденції переміщення населення й у межах України, і за її межі; визначили основні нагальні проблеми переміщених осіб, розглянули проблематику цього питання для країн-реципієнтів. Зокрема означили, що для нашої країни з одного боку виїзд значної кількості населення зменшує тягар на фінансово-економічну систему держави, оскільки надавати допомогу постраждалим від війни людям було б складно, але з іншого – втрата значної частини працездатного населення завдає значної шкоди вітчизняній економіці, послаблює ділову активність усіх сфер діяльності. При цьому трудові мігранти забезпечують відповідне економічне зростання країн-реципієнтів, а поступова їх адаптація до зарубіжного життя зменшує шанси повернення на Батьківщину.

Виявлено тісний взаємозв'язок процесів і явищ, пов'язаних із міграцією населення України в період війни й фінансово економічними ризиками національної економіки. Означені ризики пов'язані з призупиненням або погіршенням діяльності деяких видів бізнесу, погіршенням фінансово-економічного стану суб'єктів господарювання, ускладненням кредитування, зниженням споживчого попиту, проблематичністю роботи фінансових установ, зростанням дефіциту державного бюджету, накопиченням комунальних боргів тощо.

Отже, запорукою швидкого відновлення фінансово-економічної системи країни, покращення фінансового стану банків та різних фінансових установ, фінансової стабільності після війни може бути повернення українських громадян на Батьківщину, поновлення їхньої трудової активності. Також вимагає розробки й реалізації програми переселення громадян України на національному рівні. Упроваджувати досвід інших країн у таких ситуаціях навряд чи цілком доречно через застарілий підхід, інше розташування, поведінку влади, репутацію вимушених переселенців тощо. Загалом наша країна має створити власний вектор розвитку, до якого долучатимуться країни-реципієнти, міжнародні організації та самі мігранти.

У зв'язку з цим запропоновано систему підходів щодо переселення громадян України на Батьківщину. Систематичні фінансово-економічні й організаційно-управлінські заходи щодо забезпечення рееміграції вимушено переміщених осіб ґрунтуються й на засобах фінансової підтримки, і на організаційно-управлінських способах мотивації рееміграції, інформаційно-комунікаційних засобах. Рееміграція буде складним, тривалим і багатостадійним процесом, але якщо її не здійснити, Україна ризикує втратити значну частину своїх громадян, а разом із цим отримати низку фінансово-економічних проблем та загрозу існуванню незалежної країни з власною національною ідентичністю. Добре продумана багатовимірною фінансово-економічною й організаційною політикою реінтеграції для тих, хто повернувся, сприятиме стабільній репатріації українських біженців після війни, допомагаючи їм успішно адаптуватися до соціального життя, і водночас зробить значний внесок у процес відновлення та модернізації країни.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ

Розробка концепції: Червінська Л.

Супровід даних: Ліщенко А.

Формальний аналіз: Каліна І., Шуляр Н.

Методологія: Червінська Л.

Програмне забезпечення: Сафонов Ю.

Джерела: Червінська Т.

Контроль: Каліна І., Шуляр Н.

Перевірка: Шуляр Н.

Дослідження: Червінська Т., Сафонов Ю.

Візуалізація: Сафонов Ю.

Управління проєктом: Каліна І.

Залучення фінансування: Сафонов Ю., Ліщенко А.

Написання – рецензування та редагування: Червінська Т.

Написання - оригінальний рукопис: Червінська Л.

ФІНАНСУВАННЯ

Автори не отримували фінансування для цієї статті.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Almost 5.5 million refugees have already left Ukraine - the UN. TSN. (2022, April 30). <https://tsn.ua/ato/z-ukrayini-vzhe-viyihali-mayzhe-5-5-milyona-bizhenciv-oon-2050408.html>
2. Almost 80% of refugees want to return to Ukraine after the war - Razumkov Center opinion poll. Interfax-Ukraine. (2022, April 4). <https://interfax.com.ua/news/general/820950.html>
3. Council Directive 2001/55/EC on minimum standards for granting temporary protection in the event of mass influxes of displaced persons and on measures contributing to a balance of efforts between Member States to take in such persons and to share the consequences of such reception. Council of the European Union. (2001, July 20). <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:212:0012:0023:EN:PDF>
4. During the war, more than 1.5 thousand Ukrainians received the status of an internally displaced person in Nikolaev. Of these, 407 are children. Korabelov info. (2022, April 9). <https://korabelov.info/2022/04/241651/za-chas-vijni-ponad-1-5-tisyach-ukraintsev-otrimali-v-mikolaievi-status-vnutrishno-peremishhenoi-osobi>
5. In Kyiv, more than 37 thousand immigrants were registered, - KSCA. RBC-Ukraine. (2022, May 2) <https://www.rbc.ua/ukr/news/kieve-zaregistrovano-37-tisyach-pereselentsev-1651508138.html>
6. Izhevsky, P., & Kravets, I. (2022). International labor migration of labor force and its impact on the domestic labor market of Ukraine. *Economy and Society*, 45. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-12>
7. Libanova, E., Poznyak, O., & Tsymbal, O. (2022). Scale and consequences of forced migration of the population of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation. *Demography and social economy*, 2(48), 37-57. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>
8. Lopushniak, H., Poplavska, O., Danylych, N., Kostyshyna, T., & Raupov, R. (2023). Organization of labor under conditions of uncertainty: The case of Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(2\).2023.30](https://doi.org/10.21511/ppm.21(2).2023.30)
9. 11.4 million Ukrainians left their homes because of the war - the UN. RBC-Ukraine. (2022, April 9). <https://www.rbc.ua/ukr/news/voyny-svoi-doma-pokinuli-11-4-mln-ukraintsev-1649511897.html>
10. News about the life of Ukrainians in Europe. Europe without Barriers NGO. (2023, January). https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2023/02/Monitoring_01_2023.pdf
11. Parkhomenko-Kutsevil, O.I. (2023). Modern aspects of reforming the public administration system in wartime: materials of the *First International Scientific and Practical Conference*, 2. https://www.nuozu.edu.ua/zagruzka3/20_09_23-5.pdf
12. Potapenko, V., Holovka, A., Valevsky, O. et al. (2023). Impact of migration on the socio-economic situation in Ukraine: analytical report. Kyiv: NISS. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.01>
13. Pyschulina, O., & Markevych, K. (2022). Labor Market in the Time of War: Main Trends and Directions of Stabilization. Policy Paper, Razumkov Center. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.21\(2\).2023.30](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.21(2).2023.30)
14. Refugee situation in Ukraine/UNHCR Refugee Operational Data Portal. (n.d.). <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
15. Savytskyi, O. (2022, June 7). Impact of the war: what is happening on the Ukrainian labor market. *Deutsche Welle*, . <https://www.dw.com/uk/try-misiatsi-viiny-shcho-vidbuvaetsia-na-ukraintskomu-rynku-pratsi-a-62052011/a-62052011>
16. Since the beginning of the war, more than 114 thousand people have been evacuated to Zaporozhye. Interfax-Ukraine. (2022, April 10). <https://interfax.com.ua/news/general/823004.html>
17. Simakhova, A., & Tserkovny, I. (2022). Migration processes in Ukraine during the war: social aspect. *Economics, management and administration*, 4(102), 61-64. [https://doi.org/10.26642/ema-2022-4\(102\)-61-64](https://doi.org/10.26642/ema-2022-4(102)-61-64)
18. Since the beginning of the war, more than 600 Ukrainian babies have been born in Poland. Espresso. (2022, April 10). <https://espresso.tv/z-pochatku-vijni-u-polskchi-narodilosya-ponad-600-ukraintskikh-nemovlyat>
19. The population in Australia is 11% smaller than 2021. Agronomy today. (2022, April 9). <http://agronomy.com.ua/novyny/1035-stalo-vidomo-iakyomy-budut-tsiny-na-ovochi-borshchovoho-naboru.html>
20. The NBU has made a forecast of Ukrainian migrants' expenses abroad this year. Ekonomichna Pravda. (2023, February 14). <https://www.epravda.com.ua/news/2023/02/14/697042/>
21. UN raises assessment of internally displaced persons in Ukraine to 7.1 million Interfax-Ukraine. (2022, April 10). <https://interfax.com.ua/news/general/822930.html>

22. Bałakyr, Anna (2022, Oct 31). Ukrainians pay more taxes in Poland than the country spends on refugees.LWÓW. <https://ukrayina.pl/ukrayina/7,183830,29091034,1059-1082-1088-1072-1111-1085-1094-1110-1087-1083-1072-1090-1103-1090-1100.html>
23. Ukrainian migrants are boosting Europe's economy. What awaits Ukraine without them. *Ekonomichna Pravda*.(2023, January 10). <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/10/695807/>
24. Vyshlinsky, G., Mikhailishina, D. et. al. (2023, March 15). Who are Ukrainian refugees and how do they live? Center for Economic Strategy. <https://ces.org.ua/who-are-ukrainian-refugee-research/>
25. Which countries in Europe have the most Ukrainian refugees. *Word and deed*. (2022, November 08). <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/08/infografika/suspilstvo/yakyyx-krayinax-vevropy-najbilshе-ukrayinskyxbizhencziiv>
26. Chervinska, L., Chervinska, T., Kalina, I., Koval, M., Shulyar, N., & Chernyshov, O. (2023). Social responsibility of business in times of war. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 6(53), 405–416. <https://doi.org/10.55643/fcaptop.6.53.2023.4187>
27. Yarmoliuk, A. (2022, April 14). Labor market during the war: how to organize HR processes in companies? *LIGABusinessInform*. <https://blog.liga.net/user/ayarmoliuk/article/rinok-pratsi-pid-chas-vivni-yak-organizuvati-hr-protsesi-u-kompaniyah>

Lubov Chervinska, Irina Kalina, Tatiana Chervinska, Yuriy Safonov, Andriy Lishchenko, Natalia Shulyar

FORCED MIGRATION IN TIMES OF WAR: CHALLENGES, FINANCIAL AND ECONOMIC RISKS, AND WAYS TO SOLVE THEM

The article is devoted to the topical issues of forced migration in times of war as a way to ensure the survival of domestic citizens in the face of Russian aggression. The author examines the peculiarities of the development of forced resettlement of citizens during martial law and outlines its main manifestations and problematic aspects. The paper analyzes the peculiarities and dynamics of migration processes in wartime, identifies the trends of resettlement of Ukrainians to the west of the country, and the peculiarities of migration to foreign countries. At the same time, it is noted that this problem is complicated by a number of certain financial and economic challenges related to the loss of Ukraine's labor potential, the need to restore economic processes in the country, etc. In this regard, the author identifies preventive measures to mitigate the negative consequences of forced migration and proposes certain financial, economic, and organizational instruments to ensure the re-emigration of internally displaced persons. The main priorities of the financial, economic, organizational, and managerial policy during the period of martial law and for the period of its termination are outlined to facilitate the repatriation of IDPs and to introduce effective conditions for their reintegration. The main directions of work with displaced persons, sources of funding for the reintegration program of Ukrainian migrants, key elements of the strategy of economic reintegration of refugees, etc. are identified. It also outlines certain financial and economic re-immigration measures for countries that have accepted forced migrants from Ukraine.

Keywords: forced migration, war, IDPs, financial and economic risks, re-emigration, labor force, labor migrants

JEL Classification: F22, J6